

Så illa är det inte

Föråldrade metoder gör att vi underskattar innovationsförmågan och inkomstökningarna i ekonomin. Förutsättningarna för ett gott liv är bättre än någonsin. Men det ökade genomslaget för postmodern ideologi föder cynism och en känsla av meningslöshet.

Av Magnus Henrekson

Ett genomgående tema hos Nobelpristagaren i ekonomi Edmund Phelps är att "det goda livet" inte kan uppnås via konsumtion. Tvärtom menar han att ett liv fyllt av mening – ett blomstrande liv – främst uppnås när man är aktör och producent. Aktörsrollen ska uppfattas i vid mening – som producent av avkomma och av värdefulla varor och tjänster, som problemlösare, som en person som antar krävande utmaningar, gör upptäckter och skapar och utnyttjar möjligheter. Phelps lyfter också fram att den ekonomiska tillväxtens urkälla varken är mer arbete, investeringar, utbildning eller forskning. Den verkliga källan till tillväxt är innovation och den dynamik som följer på innovation. I den dynamiska processen uppstår investeringsmöjligheter, skapas jobb med högre produktivitet och värdet av människors kunskaper ökar. Avkastning på humankapitalet ger drivkraft för att tillägna sig ekonomiskt värdefull kompetens både genom formell utbildning och på annat sätt, inte minst på jobbet.

Jag har inga problem att instämma i budskapet att livets mening inte kan uppnås genom konsumtion allena och att det är innovation och entreprenörskap inom ramen för ett system med goda institutioner som är grunden till dagens välbefinnande. Men trots att Phelps lyfter fram dessa ofta försummade aspekter plågas hans analys av flera svagheter som gör att den inte övertygar. Enligt Phelps är det ingen hejd på allt som gått fel i Västerlandets ekonomier.

Phelps definierar modernismens etos som individualism, experimentlusta, konkurrensmentalitet, en stark vilja att ta sig förbi hinder, att utmärka sig och att göra skillnad. Enligt Phelps dominerade detta etos i väst och framför allt i den anglosaxiska världen från mitten av 1800-talet till slutet av 1960-talet. Detta är en grov förenkling.

Phelps har förbisett den från 1800-talet framväxande oppositionen mot individualismen och den liberala demokratin och

marknadsekonomin tog sig många former – från religiöst motstånd och facklig aktivism till demokratisk socialism och totalitär fascism och kommunism. Sådana tendenser fanns också i USA. Trettioårsdepressionen innebar att tilltron till marknadsekonomin välbefinnande förmåga sjönk som en sten. Andra världskriget medförde sedan att viktiga delar av USA:s ekonomi reglerades och kom att drivas enligt planeekonomiska principer.

Flera viktiga branscher som flyg, mellandelstatliga transporter, banker och telekommunikationer var starkt reglerade och skatterna var höga. Arvsskatten höjdes till 77 procent redan 1940 och den högsta marginalskatten var 91 procent mellan 1952 och 1963, medan den i Sverige aldrig blev högre än 85 procent. I själva verket var det inte förrän under Jimmy Carters (1977–81) och Ronald Reagans (1981–89) presidentperioder som ekonomin avreglerades och skattesatserna sänktes.

Phelps påstår att innovationstakten i ekonomin föll kraftigt i slutet av 1960-talet och att den har legat kvar på en klart lägre nivå sedan dess. Hans huvudförklaring är att det skulle ha skett en värderingsförskjutning från moderna till mer traditionella värderingar. Med mer traditionella värderingar menar han fientlighet mot individualisering och den liberala marknadsekonomin som system. Dessa sägs leda till en stark efterfrågan på underfinansierade sociala förmåner och ett politiskt fokus på utjämning av utfall snarare än utjämning av livschanser.

Visst har tillväxttakten varit lägre och de makroekonomiska obalanserna större efter finanskrisen 2008. Men att hävda att innovationstakten skulle ha varit låg de senaste 45 åren är minst sagt märkligt. Det var under denna period som den digitala revolutionen och globaliseringen i grunden förändrade hur vi lever och >>

TEMA

Digitala revolutionärer: Googles Grundare Sergey Brin och Larry Page.

FOTO: MARTIN MAGUNIA/GETTY IMAGES

KREATIV KRIS I EKONOMIN?

kommunicerar, och vi har sett dramatiska förändringar i hur vi spenderar våra inkomster och vår tid.

Phelps framställer europeiska länder som än mer sklerotiska och förstelnade än USA. Detta står i bjärt kontrast till World Economic Forums rapporter, där små europeiska länder som Schweiz, Finland och Sverige regelmässigt är i topp tillsammans med USA, Hongkong och Singapore. Enligt INSEAD:s *Global Innovation Index* hamnar USA först på femte plats. Först kommer fyra europeiska länder: Schweiz, Sverige, Storbritannien och Nederländerna. Mindre subjektiva mått ger en liknande bild: Schweiz, Finland och Sverige har fler kvalitetsjusterade patent per capita än USA och högre FoU-utgifter som andel av BNP. Därtill har Schweiz och Israel fler naturvetenskapliga Nobelpris per capita än USA.

Värderingarna i väst har knappast heller blivit mer traditionella sedan 1970-talet. Visst finns fickor av stark religiositet och andra konservativa grupperingar i alla västländer. Men huvudströmningen går i motsatt riktning. Där finns visserligen vissa inslag av retrovärderingar, längtan efter det äkta, lokalsamhällets betydelse, vurm för lokal produktion och en stark vilja till delaktighet i gemenskaper av olika slag. Dessa strömningar går dock parallellt med en ökande individualisering: familjen minskar i betydelse (minskat barnafödande, högre skilsmässofrekvens, fler ensamhushåll), religionens betydelse minskar nästan överallt och vi ser en allt större variation i livsstilar och personliga uttryck (även om konformismen är stark inom den egna subgruppen).

Beviset för att innovationstakten minskat, säger Phelps, är att realinkomsterna i USA, utom för de rikaste, har stagnerat sedan 1970-talet. Det stämmer helt enkelt inte. För det första har relativpriset fallit på många av de produkter som låginkomsttagare lägger stor del av inkomsten på: livsmedel, bilar, vitvaror, möbler och hemelektronik. Nya produkter kommer i regel inte in i KPI-förråden redan kraftigt i pris. Exempelvis kom inte personbilen in i KPI i USA förrän i mitten av 1930-talet och då hade priset redan fallit med över 90 procent sedan början av seklet. Samma sak för penicillin.

An viktigare är att en stor och ökande del av konsumtionen utgörs av onlinetjänster (spel, underhållning, nyhetskonsumtion, sociala medier etcetera). Dessa tjänster må vara dyra att ta fram, men marginalkostnaden är noll eller nära noll; att en viss person konsumerar en internetjänst förhindrar inte andra att göra det samtidigt. Om man ska döma efter hur vi spenderar vår tid värderar vi dessa tjänster högt, men det pris vi betalar är ofta bara en bråkdel av det upplevda värdet.

Eftersom kanske så mycket som två tredjedelar av konsumtionen numera utgörs av tjänster som är allt svårare att mäta i volymtermer, blir det också allt svårare att mäta hur de reala inkomsterna utvecklas. Eftersom icke-rivaliserande tjänster väger allt tyngre i konsumtionen och de i regel kostar en bråkdel av det subjektiva värdet vi tillskriver dem, underskattar vi den reala inkomstökningen och innovationstakten.

Att konsumera tar tid, men om vi önskar lägga alltmer av vår fria tid på aktiviteter som inte kostar så mycket och delningsekonomin sprider sig då blir det meningslöst att äga sin egen bil, båt eller sommarstuga. I en sådan ekonomi kommer många uppleva att de inte behöver så mycket pengar längre för att få ett bra liv. Ett differentierat tjänstesamhälle kräver också tåthet i boendet, vilket driver fram urbaniseringen. Vi ser hur allt fler föredrar att bo trångt i en stor stad framför ett spåstöst boende på en mindre ort eller att bo

kvar hemma under hela studietiden i stället för att flytta hemifrån vid fyllda 18 som var standard tidigare.

Om allt fler tycker sig kunna få ett bra liv på liten budget, på grund av att det man vill göra kostar så lite, då får staten problem – våra inkomster är det offentliga skattebas.

För länge sedan gjordes ett avgörande strategiskt val, nämligen skattefinansiering av vård, utbildning och omsorg. Tjänsterna ansågs så basala att de behövde hållas utanför den privata marknaden. Dessa verksamheter är personalintensiva; minskad personaltåthet betyder inte sällan lägre kvalitet. Maskiner och datorer kan inte ersätta människor som i industri och handel. Produktiviteten kan inte öka lika snabbt, trots de undantag som nya behandlingsmetoder innebär. Den relativa kostnaden stiger. I förhållande till livsmedel, onlinetjänster och mobiltelefoner blir inte bara gourmetmåltider utan även vård, utbildning och omsorg allt dyrare.

Samtidigt vill vi lägga en mycket stor andel av den efterfrågeökning som stigande inkomster möjliggör på välfärdstjänster; när inkomsterna stiger, stiger efterfrågan på dessa tjänster ännu snabbare. I ett modernt kunskapssamhälle blir utbildning allt viktigare. Både kvaliteten på utbildningen och den totala utbildningstiden sett över livet behöver öka. Med stigande inkomster tilltar samtidigt

kraven på kvalitet i barn- och äldreomsorg och demografin höjer efterfrågan på sjukvård och äldreomsorg.

Värdet av välfärdstjänsterna är i dag ofta mycket större än kostnaden: en starroperation kostar inte mer än en dryg veckolön och en god medicinsk behandling som skapar ett

friskt år kanske kostar 20 000 kronor, medan värdet enligt de kalkyler som till exempel Trafikverket använder sig av är upp mot 800 000 kronor. Det värde som en riktigt bra lärare skapar överstiger givetvis också produktionskostnaden med vid marginal. Exemplet kan mångfaldigas.

Den offentliga sektorn har åtagit sig att skattefinansiera dessa tjänster som dels möter en snabbt ökande efterfrågan, dels har den mest oförmånliga kostnadsutvecklingen. Alla utom ett fåtal välbeställda ser ingen annan utväg än att nöja sig med de gratis eller kraftigt subventionerade välfärdstjänster som erbjuds. Men om man bortser från detta får vi ett subjektivt sett bra liv på mindre pengar än förr. Varför då jobba i äldreomsorgen till en låg lön, särskilt som transfereringarna med nya konsumtionsmönster och tidsanvändningar ger ett rikare liv än tidigare?

Samtidigt som de privata investeringarna dras till husdjursvårdsbranschen som flugor till en sockerbit, införs subtila grindvaktfunktioner för att hålla nere medborgarnas konsumtion av hälso- och sjukvård. Den genomsnittlige svensken har allt större tillgångar i form av pensionssparande, aktiefonder och bostäder som stigit i värde, men dessa kan inte användas till välfärdstjänster av hög kvalitet. Då är det inte så förvånande att många är skeptiska till värdet av att sträva efter en högre reallön när det har blivit så svårt att använda löneförhöjningen till att få mer av det som verkligen skattas högt.

Med andra ord: om vi inte släpper in köpkraft i välfärdssektorn fortsätter den att utarmas. Ett dynamiskt samhälle förutsätter att de flesta människor utifrån sina förutsättningar strävar efter att skaffa sig goda inkomster. Det kräver drivkrafter i form av att det ger åtkomst till värdefulla varor och tjänster. Men om man inte ser någon möjlighet via högre inkomster att ge sina barn en bättre utbildning, sina föräldrar en bättre omsorg på ålderns höst och sig själv bättre vård när man blir sjuk, då faller det centrala argumentet för att skaffa sig högre inkomster. Härefter ligger välfärdsstatens Moment 22. >>

Det goda livet kan inte förverkligas genom konsumtion, dels därför att få kan köpa det som är mest väsentligt såsom utbildning och vård, dels därför att det goda livet uppnås genom meningsskapande verksamheter, men det har den nationalekonomiska grundmodellen och postmodernismen gjort oss blinda för.

Antagandet i den ekonomiska grundmodellen att det enda motivet för att arbeta (det vill säga skapa) är att det ger en inkomst som kan användas för att erhålla nytta genom konsumtion har bidragit till att snedvrider våra preferenser; till att gå vilse i vårt sökande efter lycka och välbefinnande. Även fackliga företrädare kom att anamma ett sådant synsätt. En slagkraftig illustration ges av Kommuns tidigare ordförande Sigvard Marjasins uppfattning om löntagarnas moral (citerat från Johan Wennströms bok *Lärare utan frihet* (Samhällsförlaget, 2014)):

I den mån man alls kan tala om en arbetarklassmoral är det lika giltigt att fråga varifrån den kommer och vilket syfte den tjänar till: Flit, förmöjsamhet och hederlighet är tre positivt värdeladdade ord. De går att beskriva på ett annat sätt – även om det blir provocativt. Den sortens moral är nyttigt hos de undertryckta. Det är precis den moral överklassen vill se hos andra.

LO och TCO kom på 1970-talet alltmer att se arbetet som ett medel för att erhålla ekonomiska resurser för fritiden och för att tillfredsställa individuella behov av gemenskap, hälsa och politisk-facklig delaktighet.

Phelps konsekventa argumentation att mest nytta och mening erhålls genom att individer påtar sig roller som innovatörer, problemlösare, entreprenörer och producenter är ett viktigt korrektiv till denna endimensionella syn.

Phelps missar dock en, som jag ser det, viktig ideologisk delförklaring till den sjunkande arbetstillfredsställelsen och till det minskade intresset för politiskt engagemang och för att jobba för att ”göra skillnad” för något större än den egna snöda vinningen: det postmodernistiska tolknings- och forskningsparadigmet. Detta smyger sig in snart sagt överallt och lägger sig som ett misstänkliggörande filter över varje tolkning av ett skeende eller agerande. Paradigmet har visat sig utomordentligt effektivt och livskraftigt när det gäller att undergräva trovärdigheten i upplysningens budskap – att förnuft, rationalitet, sökandet efter kunskap och individuell frihet är basen för framsteg, förändring och en anständig samhällsordning.

En ledande tanke i postmodernismen är att det inte finns någon objektiv kunskap; istället hävdas att bara man dekonstruerar påstådd kunskap tillräckligt grundligt, kommer det bakomliggande egenintresset att friläggas. Men om det inte existerar någon objektiv kunskap eller om det inte går att enas om någon kunskapssteori, då blir det heller inte möjligt att skapa och vidmakthålla ett meritokratiskt system med väl förankrad legitimitet. Utan ett sådant system finns ingen väg för de mest kompetenta, samvetsgranna och ambitiösa att göra anspråk på ledarpositioner med syfte att främja ett brett allmänintresse. Om det inte finns någon arena där enskilda personer med trovärdighet och legitimitet kan sträva mot och tjäna något som är större än det snäva egenintresset, då erbjuds inget alternativ till att verka för den egna familjen eller gruppen.

Postmodernismen bidrar också till att undergräva menings-

skapande institutioner som familj, föreningsliv, kyrka och skola utan att bidra med nya institutioner som kan fylla motsvarande funktion. Det har därmed blivit svårare att hitta sammanhang som sporrar individen till att söka det gemensamma bästa och förstå varför man ska göra det. Samarbete är en viktig förutsättning för en fungerande och innovativ ekonomi, men arenorna för att lära sig samarbete blir färre eller förlorar sin attraktivitet.

Personligen blir jag alltmer övertygad om att det postmodernistiska paradigmet i dess olika former, vilket har blivit så dominerande inom akademien, medierna och det offentliga samtalet, är en viktig förklaring till varför så många är otillfredsställda med sitt arbete och bär på en känsla av meningslöshet.

Synsättet att det inte finns någon objektiv sanning bidrar till de fallande skolresultaten. Särskilt gäller detta när postmodernismen lär att ”kunskap” egentligen är ett instrument för förtryck som makten använder för att hålla människor i schack. Detta problem finns i större eller mindre grad i alla västländer, men det så kallade Pisas-raset indikerar att Sverige är ett av de länder som drabbats hårdast.

Samtidigt som ledande makthavare talar om vikten av kunskap och utbildning för att ”Sverige inte ska behöva konkurrera med låga löner”, har pedagogiska teorier som nedvärderar kunskap fått starkt genomslag i utbildningssystemet. Ibland hävdas till och med att verklig förståelse hindras av faktainläring och att elever själ-

va bör upptäcka hur världen är beskaffad istället för att bli undervisade. Inte sällan hävdas att moderna människor inte behöver ha inlärd kunskap då dessa vid behov kan hämtas på internet. Detta är, enligt min uppfattning och i linje med modern forskning om hur hjärnan fungerar, helt enkelt fel. Man måste ha kunskap för att få ytterligare kunskap.

Föreställningen att det egentligen inte finns några sanningar, bara partsinlagor eller ideologiska tankebyggnader, är givetvis förödande för lärarens auktoritet och legitimitet att betygsätta elevprestationer. Här ligger också det viktigaste skälet till läraryrkets sjunkande status.

Det råder ingen tvekan om att Edmund Phelps har ett viktigt budskap, framförallt att han lyfter fram innovators centrala betydelse för vårt välförhållande och att han diskuterar vad som egentligen utgör ”det goda livet”. Det är också lätt att instämma i den avslutande uppfordran att vi behöver ”vända oss bort från den klassiska fixeringen vid förmögenhetsackumuleringar och effektivitet till en modern ekonomi som sätter fantasi och kreativitet i centrum för det ekonomiska livet”.

Men forskning inom psykologi och neurovetenskap har gett oss en allt bättre förståelse för vad som gör livet meningsfullt och inom beteendekonomin växer det fram en betydligt mer komplex syn på människors drivkrafter.

Egentligen är förutsättningarna bättre än någonsin för människor i väst att skapa sig ett gott liv, oavsett om man är en person som hela tiden söker förändring och utmaningar eller vill hitta sin mening på andra sätt. En förutsättning är dock att vi gör upp med de föreställningar som predikar misstänksamhet mot allt som andas vilja och passion för att själv och utan pekpinnar från överheten sätter det allmänna bästa framför det egna jaget.

Magnus Henrekson är professor i nationalekonomi och vd för Institutet för Näringslivsforskning.